

УДК [391:[746.1.016.4:687.38]](477.8+474.5)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.05.1147>

УЗОРНОТКАНІ ПОЯСИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ І ЛИТВИ: ТЕХНІКИ, ОРНАМЕНТИКА, ФУНКЦІЇ

Олена НИКОРАК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0887-8929>

докторка мистецтвознавства, професорка,
провідна наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ народного мистецтва,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: olenanykorak@gmail.com

Людмила ГЕРУС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5931-3816>

докторка історичних наук, кандидатка мистецтвознавства,
старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу народного мистецтва,
Інститут народознавства НАН України,
відділ народного мистецтва,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: ludmilagerus@gmail.com

Тетяна КУЦІР

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6522-0640>

кандидатка мистецтвознавства,
наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ народного мистецтва,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: sonechko_29@ukr.net

На основі результатів міждисциплінарного науково-дослідного проекту «Унікальні технології етнографічного текстилю: досвід збереження в Західній Україні та Литві» досліджуються особливості виготовлення, оздоблення та застосування у народному вбранні й обрядах західноукраїнських та литовських узорнотканих поясів. В межах цих студій етнографічний текстиль постає не лише як явище матеріальної культури, але й як об'єкт нематеріальної культурної спадщини двох народів, що увібрав у себе технологічні знання, естетичні уявлення та світоглядні позиції своїх творців. Спільності між виробами обох країн підкреслюють їхні давні історичні зв'язки, а відмінності — варіативність розвитку української та литовської етномистецьких традицій.

Мета статті — проаналізувати основні техніки виготовлення, базові мотиви і схеми, художньо-стилістичні особливості орнаментальних композицій, практичне та обрядове значення узорнотканих поясів Західної України й Литви.

Об'єктом дослідження є збережені у музеях і відтворені сучасними майстрами виробу, а *предметом* — технологічні, художньо-стильові особливості традиційних тканих західноукраїнських та литовських поясів, їхнє значення у народному вбранні й застосування у звичаях й обрядах.

При вивченні технік виготовлення поясів було застосовано структурний аналіз, моделювання та метод реконструкції; мистецтвознавчий та формальний аналіз використані для виявлення характерних ознак декору виробів та його складових; порівняльно-історичний метод дозволив провести дослідження подібностей та відмінностей між західно-українськими та литовськими поясами, а також особливостей їхнього застосування від кінця ХІХ до початку ХХІ ст.

Джерельною базою наукової розвідки стали: фахові публікації українських і литовських учених у галузі традиційного ткацтва, зокрема технології виготовлення та особливостей орнаментики народних поясів; речові пам'ятки із збірок українських та литовських музеїв; практичні тренінги із виготовлення традиційних поясів, здійснені під час реалізації проекту; матеріали багаторічних польових досліджень авторів в Україні та Литві.

У статті проаналізовано різні способи ткання українських і литовських поясів, виявлено регіональну та локальну самобутність їхньої структури, фактури, мотивів, орнаменту, варіативність схем композиції і кольорової гами. Відзначено універсальні риси орнаментування українських пам'яток різних історико-етнографічних районів західного регіону України та аналогічних пам'яток Литви.

Ключові слова: Україна, Литва, ткацтво, пояс, техніка, орнамент, обряд, звичай.

УДК [391:[746.1.016.4:687.38]](477.8+474.5)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.05.1147>

PATTERNED WOVEN SASHES OF WESTERN UKRAINE AND LITHUANIA: TECHNIQUES, ORNAMENTATION, FUNCTIONS

Olena NYKORAK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0887-8929>

Doctor in Art Studies, Professor,
Leading Researcher,

Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Folk Art Department,
15, Svoboda Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: olenanykorak@gmail.com

Lyudmyla HERUS

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5931-3816>

Doctor in History Sciences, Candidate of Arts (Ph. D),
Senior Researcher,

Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Folk Art Department,
15, Svoboda Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: ludmilagerus@gmail.com

Tetiana KUTSYR

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6522-0640>

Candidate of Art Studies (Ph. D.)
Researcher,

Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine,
Folk Art Department,
15, Svoboda Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: sonechko_29@ukr.net

Based on the results of an interdisciplinary research project «Unique Technologies of Ethnographic Textile: Experience of Preservation in Western Ukraine and Lithuania» features of making, decoration and using of folk dress, traditions of Western Ukrainian and Lithuanian patterned woven sashes are studied. Within this research, ethnographic textiles appear not only as a phenomenon of material culture, but also as an object of the intangible cultural heritage of two countries, which has absorbed the technological knowledge, aesthetic ideas, and worldview positions of its creators. The commonalities between the items of both countries emphasize their long-standing historical ties, and the differences are the variability of the development of Ukrainian and Lithuanian ethnic artistic traditions.

The article purpose is to analyze the main making techniques, basic motifs and schemes, artistic and stylistic features of ornamental compositions, practical and ritual significance of patterned woven sashes in Western Ukraine and Lithuania.

The object of the research is preserved in museums items and reproduced by modern craftsmen and craftswomen, and *the subject* is the technological, artistic, and stylistic features of traditional woven Western Ukrainian and Lithuanian sashes, their significance in folk clothing, and their use in customs and rituals.

Structural analysis, modeling, and reconstruction methods were used to study sash-making techniques; art history and formal analysis were used to identify the characteristic features of the items decoration and its components; the comparative-historical method made it possible to analyze the similarities and differences between the Western Ukrainian and Lithuanian sashes, as well as the features of their use from the end of the XIX to the beginning of the XXI centuries.

The source base of the scientific article became: professional publications of Ukrainian and Lithuanian scholars in the field of traditional weaving, in particular, the making technology and ornamentation features of folk sashes; material items from the collections of Ukrainian and Lithuanian museums; practical trainings on the making of traditional sashes, carried out during the implementation of the project; materials of the authors' long-term field research in Ukraine and Lithuania.

In the article, various ways of weaving Ukrainian and Lithuanian sashes were analyzed, and the regional and local uniqueness of their structure, texture, motifs, ornamentation, variability of composition schemes, and color scheme were revealed. Universal features of Ukrainian items ornamentation in historical and ethnographic regions of the western region of Ukraine and similar Lithuanian items are noted.

Keywords: Ukraine, Lithuania, weaving, sashes, technique, ornament, ritual, tradition.

Вступ. Текстильні вироби Західної України та Литви характеризуються розмаїттям видів, гатунків і властивостей матеріалів, технологічних процесів і технік виготовлення, художніх особливостей та смислів. На першому етапі реалізації міждисциплінарного науково-дослідного проекту «Унікальні технології етнографічного текстилю: досвід збереження в Західній Україні та Литві» для вивчення було обрано традиційні пояси обох країн. Таке рішення зумовлене тим, що при їхньому виготовленні застосовували різні техніки плетіння та ткацтва, вони відзначаються багатством мотивів й орнаментальних схем, виразним колоритом, поліваріативністю застосування в побуті та обрядах.

На сьогодні пояси, виготовлені за традиційними ткацькими технологіями, залишаються актуальними як виразні компоненти вбрання при відтворенні (чи реконструкції) одягових комплексів західноукраїнських і литовських історико-етнографічних районів та як необхідний атрибут звичаїв. Литовські пояси певним чином перебирають на себе те символічне значення, яке в Україні традиційно належало рушникам. Їх застосовували та продовжують використовувати у календарній та родинній обрядовості, наприклад, для перев'язування сватів, як подарунок гостям на весіллі тощо. Ймовірно, цим зумовлена більша увага до традиційних поясів у Литві, аніж в Україні.

У сучасній українській історіографії пояси зазвичай розглядаються при вивченні ширших питань — традиційного ткацтва (С. Сидорович [1], О. Никорак [2]), одягу (І. Гургула [3], К. Матейко [4], Г. Стельмащук [5]), народного мистецтва окремих історико-етнографічних районів (Р. Захарчук-Чугай [6], Т. Кара-Васильєва [7], А. Українець [8]), української орнаментики (Г. Павлуцький [9], М. Станкевич [10], М. Селівачов [11]), звичаїв та обрядів (Б. Познанський [12], Н. Здоровега [13], В. Борисенко [14], О. Боряк [15], С. Гвоздевич [16]). Одними з небагатьох дослідників, хто обрав традиційні пояси Західної України як об'єкт самостійного дослідження стали О. Никорак у публікації «Своєрідність декору гуцульських домотканих поясів кінця ХІХ — середини ХХ ст.» [17] та Т. Пархоменко у статті «Особливості виготовлення сітчастих поясів. Пояс у народних віруваннях і звичаях» [18].

У Литві, натомість, поясам приділено значно більше уваги. Їм присвячені окремі монографії А. Міке-

найте та Ю. Бальчіконіса [19], А. Тамошайтене та А. Тамошайтіс [20], М. Юцієне [21], В. Туменас [22], Т. Юркувене [23]. У цих виданнях висвітлюються різні аспекти традиційних литовських поясів — способи виготовлення, основні мотиви, різноманітність орнаментальних вирішень, застосування у звичаях та обрядах.

Незважаючи на давні історичні контакти та паралелі у суспільному розвитку України та Литви, на сьогодні немає наукових публікацій із порівняльним аналізом традиційних західноукраїнських та литовських поясів. Тому, *мета запропонованої статті* полягає у виявленні технік виготовлення, основних мотивів орнаментів, художньо-стилістичних особливостей орнаментальних композицій, практичного та обрядового значення традиційних поясів Західної України й Литви. Порівняльний аналіз на основі опублікованих, музейних та експедиційних матеріалів допоміг виявити найбільш характерні риси виробів обох країн.

Об'єктом дослідження є збережені у музеях і відтворені сучасними майстрами вироби, а *предметом* — технологічні, художньо-стилістичні особливості традиційних західноукраїнських і литовських поясів, їхнє значення у народному вбранні та застосування у звичаях й обрядах.

Основна частина. Пояси («пас», «крайка», «окрайка», «окривка», «окрійка», «попружка» «тканка», «тканиця», «пасина», «поясина», «баярка», «баярок») вовняні, («черчєкові» і «волочкові») напіввовняні взористі стрічки для підв'язування поясного і верхнього жіночого та чоловічого вбрання [17, с. 252]. У Литві для позначення цього тканого чи плетеного виробу використовують багатозначне слово «юоста» (від дієслова *juosti* (лит.) оперезувати), яке не має відповідника в українській мові, та означає згідно із призначенням водночас і пояс, і стрічку, і тасьму [19, с. XV]. Дослідники також припускають, що семантика слова походить від способу виробництва: плетіння ниткою, зв'язування [22, с. 124]. Здавна аналогічні вироби були невід'ємним компонентом народного одягу українців та литовців, як і інших слов'янських (білорусів, росіян, поляків) та сусідніх з Україною неслов'янських народів, зокрема молдаван, румунів, угорців.

Взористі домоткані та плетені пояси крім основної утилітарної функції — підперізування, естетично до-

повнювали комплекс жіночого й чоловічого вбрання, підкреслювали його святковість і були ознакою майнового стану власника. За декоративним вирішенням вони значною мірою були споріднені з усіма компонентами вбрання того чи іншого регіону і, в поєднанні з ними, становили єдине ціле. Крім естетичного наповнення, литовські ткани чи плетені пояси мали широке утилітарне застосування: ними підв'язували спідниці, фартухи, панчохи, сорочки, верхній одяг, оздоблювали дівочі та жіночі головні убори, використовували як зав'язки для взуття, оперізували кошики та дерев'яний посуд, застосовували як святкову упряж для коней тощо.

В українському традиційному вбранні залежно від призначення розрізняють чоловічі та жіночі пояси і крайки. Чоловічі пояси значно ширші (від 10 до 18 см) порівняно з жіночими (8—12 см), і поступаються останнім за декором. Вони менше вибагливі за формою мотивів, схемами їх розташування й поєднання між собою та стриманіші за колоритом. Довжина виготовлених вручну поясів і крайок сягає від 1,5 до 2 м. Святкові пояси й крайки суттєво відрізняються від буденних багатством художньо-естетичного вирішення. Вони також найчастіше використовуються в обрядовій сфері (у родильній, весільній, похоронній та календарній обрядовості).

Довжина та форма литовських виробів значною мірою залежала від техніки виготовлення та призначення. Так, у музеях збережені юсти шириною 20 см, які використовували як шарфи. Найвужчими є плетені вироби близько 0,5 см, створені часто і без додаткових пристроїв — просто на пальцях. Найдовшими були ткани та плетені пояси для верхнього одягу (4—5 м). Поширеною була практика виготовлення метражних юст, які змотували у мотки і відрізали по мірі необхідності [20, с. 17]. Суттєвої міжстатевої різниці у поясах Литви виявлено не було. Як і в Україні, технічно, орнаментально та колористично багатші вироби застосовували у родинній обрядовості: ними перев'язували немовля під час христин, дарували родичам нареченого на весілля, на поясах опускали труну під час поховання тощо [19, с. XVI].

Давні українські пояси ткали з міцних, найкращої якості вовняних «волосових» ниток. Іноді через відсутність необхідної кількості «волосу» для основи застосовували також конопляну або лляну пряжу, а

вовняними нитками ткали орнамент. Часом її використовували й на піткання, особливо у виробках для щоденного вжитку. У поясах святкового призначення, з кінця XIX ст. почали застосовувати вовняну пряжу промислового виробництва («волочку», «волічку», «кощик», «бавину»), а також металеві нитки («сухозолоть», «сухозлітка», «дріт», «дріть», «сирма», «хір») золотистого чи сріблястого тонів.

Традиційні литовські юсти ткали з лляних, вовняних, інколи — з конопляних ниток. Зазвичай вибілені або ж невибілені лляні нитки йшли на основу виробу, тоді як із кольорових вовняних ниток ткали візерунок. Для широких плетених поясів використовували зазвичай лише вовняні нитки, а для зовсім вузьких — лляні чи конопляні. У другій половині XIX — на початку XX ст. народні майстрині почали застосовувати також бавовняні нитки промислового виробництва, а також вовняні, які називали «лучками». У Сувалкії (південний захід Литви) у цей час доморобні лляні та вовняні нитки практично повністю замінили на промислові [19, с. XIX].

Як і в Україні, у литовських тканих виробках до середини XIX ст. превалювали пастельні відтінки кольорів, отриманих із природних барвників. Із початком широкого застосування хімічних пігментів кольорова гама поясів стала яскравішою і різноманітнішою. До традиційного поєднання зеленого, червоного, жовтого, синього і білого кольорів додаються фіолетові, рожеві відтінки.

Для виготовлення однотонних та загальнопоширених широких поздовжньосмугастих поясів та вужчих крайок з двостороннім візерунком в Західній Україні використовували ткацькі верстати з двома-чотирма підніжками або невеликі верстатики («ниченічні кросенця», «драбинка»). Однак, при створенні поясів зі складнішими односторонніми «однолицевими» чи двосторонніми «дволицевими» геометричними зображеннями застосовували чотириремізний верстат більших розмірів, а перебір робили з допомогою «перебирки», «глички» чи «прутика». Таким чином, виділяємо два основні способи створення візерунків на домашніх верстатах: за допомогою кольорових заснівок і чотириремізного верстату та переборки ниток у ремізки; ручним перебором по утку.

У 1910—1930-тих рр. взористі «забрані», «забористі», «заберані», «перебрані», «перебористі» пояси виготовляли на жакардових верстатах дрібних

приватних ткацьких підприємств Косова, Коломиї, Вижиці, Чернівців та Заліщиків [1, с. 76]. Звідти вони розповсюджувалися різними комерсантами по селах Покуття, Поділля, Буковини та Закарпаття, де їх називали «сугачки», «сугойчики». Ще в 50—60-х рр. ХХ ст. їх ткали в сс. Рожнів, Новоселиця, Пістинь, Шешори Косівського району [2, с. 67].

У литовському ткацтві довше затрималися давні форми ткання із обмеженим застосуванням ткацьких, найчастіше чотириремізних, верстатів. Однією із поширених технік було ткання «по картах», у якій литовські дослідники вбачають поєднання техніки кручення та ткацтва [19; 20; 22]. Це зумовлено тим, що, на відміну від традиційного ткацтва на верстаті, де нитки залишалися нерухомими відносно ремізок після того, як основа була перебрана у ремізки, ткання по картах давало змогу перевертати їх у процесі створення виробу, змінюючи тим самим напрямок основи у полотні. За допомогою цієї техніки отримували вироби із щільною фактурою та нескладними за накресленням орнаментами. Ближчим до традиційного ткацтва на верстаті було ткацтво на гребінці [19, с. ХХІ] та на різноманітних рамках: з двома, чотирма сторонами та навіть круглих, зроблених із скручених відповідним чином гілок [20, с. 236—237].

У всіх історико-етнографічних районах Литви у вжитку були узорні пояси-юости виконані перебором по основі. Складний узор, створений вовняними нитками на лляному чи бавовняному однотонному тлу, розміщували по центру виробу, обрамляючи його з боків кольоровими краями. Рідше трапляються пояси, центральна та бічні частини яких оздоблені тими ж візерунками. Вироби, виготовлені на гребінці чи іншим способом без застосування ткацького верстату із перебором по основі відзначалися більшою м'якістю та меншою щільністю аніж ті, які ткали та аналогічно оздоблювали на верстатах.

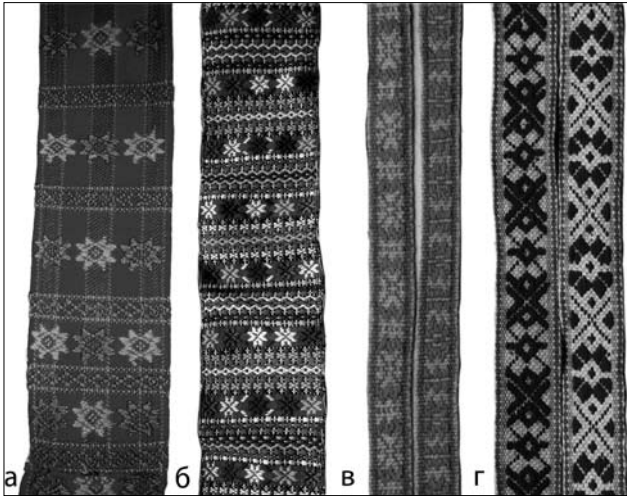
Найбільш архаїчними в західно-українських та литовських поясах вважають геометричні мотиви [21, с. 80; 11, с. 30]. Спільними для виробів обох країн були різноманітні ромби та похідні від них півромби, кутики, трикутники, ромби з подовженими сторонами, із гачкуватими завершеннями тощо. У традиційному ткацтві вони отримали поетичні назви: розміщені в ряд декілька кутів — «ялиночка» у Литві [22, с. 82] «в ялинки» в Україні [11, с. 333], ромб

із подовженими сторонами — «рожа» у Литві [22, с. 82], ромб із гачкуватим завершенням — «жабка» у Литві [22, с. 82] і «баранячі різжки» [11, с. 277] в Україні, поєднання чотирьох ромбів або поділ внутрішнього простору ромба на чотири частини — «віконця» в Україні [11, с. 191], поєднання п'яти ромбів — «свічки» [22, с. 83] у Литві тощо.

Ці старовинні узори є своєрідним літописом глибинних шарів народної культури, в яких відображені відповідні етапи розвитку суспільства. Окремі елементи орнаментів, очевидно, беруть свій початок з первісного мистецтва, коли вони були ще знаками-оберегами. Згодом ці стилізовані мотиви втратили своє початкове значення і набули властивості декоративних елементів. Лише в народних назвах (термінах) деяких із них відчутні асоціації з навколишньою природою, що певною мірою допомагає розшифрувати їх символіку. До таких знаків, які найчастіше зустрічаються в поясах, належать мотиви сонця — солярні знаки в образі геометричних квадратиків, багатоманітних за формою ромбовидних фігур («вічка», «скриньки») зірок («зірниці», «звізди», «ружі», «ружки», «штерна», «штерньита»), восьми чи шестипелюсткових розет тощо [17, с. 265].

Орнамент литовських юост вчені часто порівнюють із візерунками археологічних виробів з металу [19, с. ХХІ]. Окрім геометричних мотивів, тут домінували стилізовані мотиви сонця в образі квадратів і ромбів, багатокутні зірчасті мотиви. Припускають, що це відображення давніх культів природи, від яких з плином часу збереглися лише декоративні елементи. Мотив сонця часто зустрічається і в інших тканих виробках Литви, а також у різьбі по дереву в веретенах, прялках, у залізних навершях хрестів тощо [19, с. ХХІІ]. Як і українські, литовські майстрині у назвах візерунків використовували асоціативні назви геометричних мотивів із знайомими предметами, природними мотивами тощо (хрест, сонце, граблі, конячка, копитце, дубочки, котячі лапки та ін.). Найдавнішим із рослинних мотивів вчені вважають мотив «еглуте» («ялиночка») [19, с. ХХІІ].

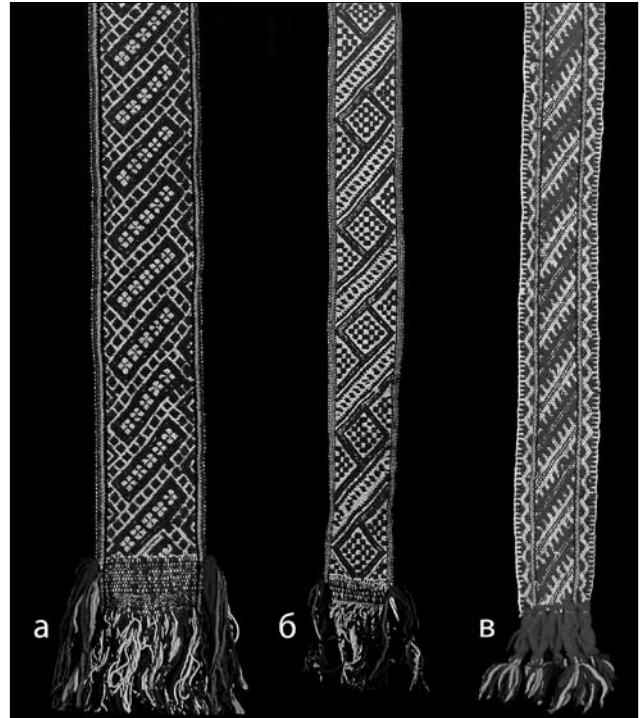
У литовських тканих перебором поясах часто зустрічаються також свастичні та S-подібні («вужі») [22, с. 84] мотиви, накреслення яких близьке до української традиційної вишивки, зокрема, східно-подільської низинкової та мережок, наприклад, виконаних «настилом» [24, с. 53, 234, 274].

Іл. 1. Мотиви «рожі» у західноукраїнських та литовських поясах: а. пояс. Перша пол. XX ст. с. Кошилівці Чортківського р-ну Тернопільської обл. (Західне Поділля, Україна). Музей народної архітектури і побуту ім. К. Шептицького (далі — МНАП) (Львів). Інв. № АП-4464; б. пояс. Друга пол. XX ст. с. Вербівці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. (Покуття, Україна). Польові матеріали експедиції ІН НАНУ 2017 р.; в. пояс. Перша пол. XX ст. р-н Кайшядоріс (Аукштайтія, Литва). Литовський музей народного побуту (далі — ЛМНП) (с. Румшішкес), Інв. № LVM-26727; г. пояс. Перша пол. XX ст. м. Каунас (Аукштайтія, Литва). ЛМНП Інв. № LVM-3572

Іл. 2. Симетрична композиція поясу. 1920 р. с. Голови Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Й. Кобринського (далі — НМНМГП) (м. Коломия). Інв. № 5642

Іл. 3. Діагональна композиція поясів: а. пояс. Кін. XIX — поч. XX ст. с. Папечай Ладзій-Тейзу р-нів (Дзукія, Литва). Національний художній музей ім. М. Чюрльоніса (далі — НХМ) (Каунас). Інв. № Е-1831 [21, іл. XV]; б. Еліжбета Белевічене. Пояс. Перша пол. XX ст. с. Мірославо Алітуського р-ну (Дзукія, Литва). НХМ Інв. № Е-2885 [21, іл. XIV]; в. майстриня Ужупене. Пояс. Перша пол. XX ст. с. Янчю Шакайського р-ну (Жемайтія, Литва). Литовський художній музей (далі — ЛХМ) (Вільнюс). Інв. № LA 2585 [21, іл. XXIII]

Іл. 4. Пояс. Перша пол. XX ст. м. Каунас (Аукштайтія, Литва). ЛМНП Інв. № LBN-3563

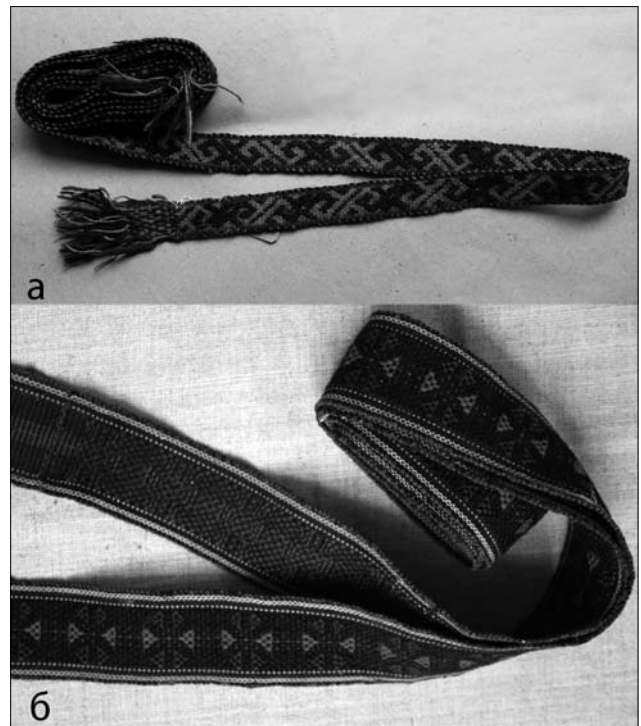
Для західноукраїнських поясів типовим і поширеним є мотив восьмипелюсткової «рожі» у різноманітних накресленнях та комбінаціях, який часто зустрічається у виробках, оздоблених перебором по утку [1, с. 110—111]. У литовських юостах цей мотив зустрічається значно рідше, зазвичай у виробках із Дзукії [19, іл. 64, 190, 199] (іл. 1).

У покутських і західноподільських виробках часто вживаним був мотив «павучків» (доволі об'ємних на гладкому тлі квадратиків із трьома крапками з двох боків, або без них), виконаних технікою ручного перебору по утку. Як правило, вони були контрастного до тла кольору (часто зелені на червоному тлі). Такі мотиви нами не були виявлені у жодному із опрацьованих литовських зразків.

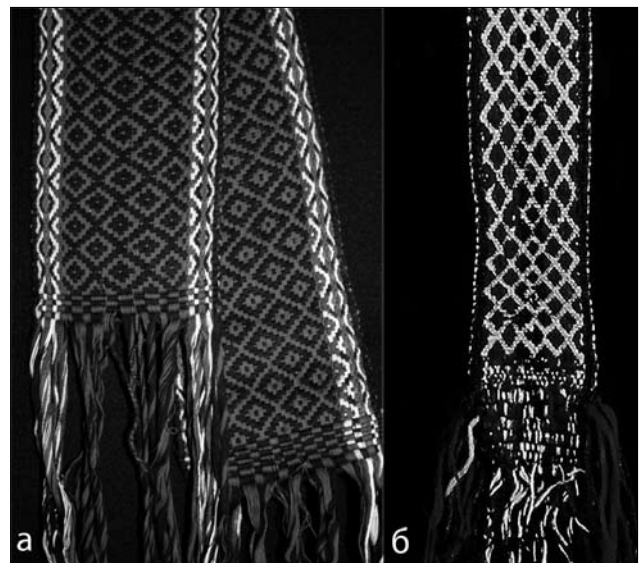
Орнаментальні композиції поясів обох країн створювалися чергуванням та принципом укладання мотивів (одного, двох, кількох), розташуванням візерункової смуги (смуг) по горизонталі чи вертикалі, а також кількістю узорних смуг, їх шириною та ритмом повторів. Так, в українських поясах домінують симетричний уклад мотивів відносно основної вертикальної та коротких горизонтальних вісей симетрії, розмірений ритм та статичні композиції (іл. 2). На Покутті та сусідніх з ним територіях західного Поділля були поширені вироби із горизонтальним розташуванням візерункових смуг на кінцях, рідше — по всій площині, виробу. Поясів із близьким чи аналогічним принципом розміщення тканого декору у Литві виявлено не було.

У литовських юостах орнаментальні мотиви нерідко більш витягнуті по вертикалі, аніж аналогічні українські. Крім вертикальних та горизонтальних, використовували діагональні вісі симетрії, які давали змогу створювати динамічні композиції, використовуючи S-подібні та свастичні мотиви (іл. 3). У стрічкових виробках Литви зустрічаємо фрагментарні, частково «обрізані» мотиви — маловживаний на західноукраїнських теренах прийом (іл. 4).

Найпростішими та не надто поширеними композиціями західноукраїнських та литовських поясів були схеми із повтором одного мотиву, центральна частина яких обрамлена з обох боків одинарними чи подвійними пружками. Могли повторювати один і той самий елемент, чергувати однакові мотиви в різних кольорах або ж лицьове та виворотне накреслення того самого мотиву. Такий тип оздоблення частіше

Іл. 5. Пояси з чергуванням одного мотиву в одному ряді: а. пояс. Кін. XIX — поч. XX ст. р-н Кайшядоріс (Аукштайтія, Литва). ЛМНП Інв. № LBM-77; б. пояс. Перша пол. XX ст. м. Збараж Тернопільської обл. (Західне Поділля, Україна). Тернопільський краєзнавчий музей (далі — ТКМ). Інв. № ТКМ КН 15982

Іл. 6. Пояси із сігчастими композиціями: а. пояс. Перша пол. XX ст. Західне Поділля. ТКМ; б. ткаля Пiлецькене. Пояс. Перша пол. XX ст. с. Кіртiлiшкiю Лаздiйсько-го р-ну (Дзукія, Литва) [21, іл. IX]

зустрічається у відносно вузьких (близько 2 см) литовських юостах, рідше — в західноукраїнських виробках (іл. 5).

Іл. 7. Західноподільські пояси із «сонечками». Перша пол. XX ст. м. Збараж Тернопільської обл. (Західне Поділля, Україна). ТКМ Інв. № ТКМ КН 15980, 15981

Іл. 8. Ромб і косий хрест у композиції поясів: а. пояс. Перша пол. XX ст. с. Дубівці Тернопільського р-ну Тернопільської обл. (Західне Поділля, Україна). ТКМ Інв. № ТКМ КН 27334; б. пояс. Перша пол. XX ст. р-н Кайшядоріс (Аукштайтія, Литва). ЛМНП Інв. № LBM-47131

Деяко ширші пояси оздоблювали сітчастими композиціями із ромбів, які завершували широкі узорні чи безузорні контрастні пружки [19, с. 43]. Такі вирішення притаманні виробам обох країн (іл. 6).

На Західній Україні, зокрема на Гуцульщині та Західному Поділлі, у вжитку були крайки, у яких однакові мотиви укладали не в один, а в декілька рядів, розмежованих кількома контрастними смугами (іл. 7). Два з них зберігаються у Тернопільському краєзнавчому музеї та походять із м. Збараж [25].

Композиція першого із зазначених складається із трьох смуг основного орнаменту, утвореного повтором однакових за розміром мотивів «сонечка» (шість трикутників укладених по колу), двох тонких стрічок між ними, широких чорних та білих вузьких пружок, які обрамляють кожен із візерунків. У другому ж поясі по центру розташована вузька стрічка із червоними ромбами, обабіч якої, перемежовані широкими чорними та ще вужчими, аніж у попередньому випадку, білими пружками, розміщено два ширших та два вужчих (по краях) візерунки. Повторювані у них мотиви варіюються за розмірами відповідно до ширини смуги.

Наступну групу становлять вироби, орнамент яких створений чергуванням двох мотивів. Комбінації таких поєднань є дуже багато в поясах обох країн. Напростишим у цій групі і доволі популярним було перемежування ромба із косим хрестом в Західній Україні, половини ромба з половиною косою хреста — у Литві (іл. 8). На відміну від останніх, кольорове вирішення яких будувалося на зіставленнях контрастних за тоном (світле тло — темний орнамент: червоний, синій, зелений тощо) кольорів, гама українських виробів була різноманітнішою із включенням однакових за тоном, але різних за кольором ниток. Наприклад, у шовковій крайці із с. Дубівці — жовтого і світло-охристого із синім, зеленим та коричневим в одному тоні.

У литовських стрічкових композиціях цього типу мотиви часто підібрані таким чином, щоб уникати незаповнених місць у стрічці: вже згаданий ромб + косий хрест, подвійний мотив «єглуте» («ялиночка») + подвійний мотив «даху» (половина ромба, розчленована на менші елементи), мотиви «рожі» із ромбом між ними, мотиви «жабки» та ромби між ними, косі хрести із квадратами, заповненими у шаховому порядку, «зірки» (чотири трикутники, укладені таким чином, щоб між ними утворився ромб, із «ріжками» у місцях їх стику) + з косими хрестами тощо.

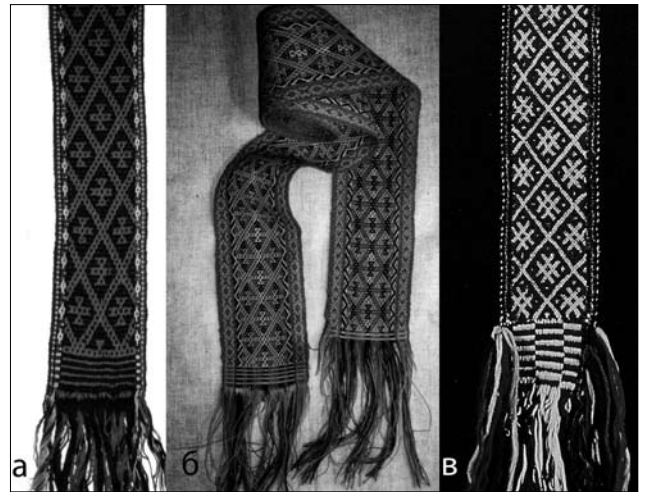
До цієї групи також належать сітчасті композиції поясів обох країн з ромбів із вписаними в них мотивами менших ромбів, «котячих лапок», косих хрестів, «руж», прямих хрестів тощо (іл. 9). Інколи у них виділяли контрастним кольором центральну частину. У Литві до двокольорних сітчастих композицій такого плану із білим чи злегка стонованим тлом, на якому

був витканий червоний чи синій орнамент, додавали зелену смугу посередині [19, с. 76, 51], до зеленого орнаменту — червону смугу [19, с. 43].

На теренах Західної України, зокрема на Гуцульщині, зустрічаються такого типу пояси з три-, рідше п'ятидільним розміщенням основних смуг орнаменту, розчленованих кількома вузькими різнокольоровими смугами або дрібноузорними «кривульками». Композиція візерунків створена ритмом і послідовністю розташування одних і тих самих невеликих за розмірами ромбоподібних мотивів (іноді концентричної будови) поздовжніми рядами. Варіативністю поєднання різних за насиченістю тону поліхромних смуг основи і їх шириною досягається багатство і різноманітність декору поясів цього типу. Іноді орнамент розміщується по всій площині поясу. Чорний, або темно-сірий нейтральний колір тла є об'єднуючим для всіх інших [17, с. 264].

Начисельнішими в обох країнах є пояси з багатомотивними композиціями. Простішим варіантом цього типу виробів є повтор різних мотивів у кожній із багатьох стрічок. Такою є оздоба покутських поясів. Серед поперечносмугастих поясів можна виокремити три варіанти розташування смуг на площині. В одних — дрібнорапортні стрічки рівномірно заповнюють усе полотнище виробу. В інших — різні за величиною рапортів і послідовністю чергування стрічки неоднакової ширини (в межах рапорту) розташовані на протилежних кінцях крайки. Треті — характерні тридільним симетричним і асиметричним поділом взористого поля. У них вся площина крайки розділена на три неідентичних за величиною і декором площини. Центральна найменша — однотонна чорна, а бічні, значно довші й заповнені різними за композицією смугами. Незважаючи на певну відмінність у величині рапортів, кількості залучених кольорів та послідовності розташування стрічок тієї чи іншої ширини їх об'єднує симетричність, рівновага й строга ритмічність розташування споріднених елементів декору.

Окрему групу в межах цього типу виробів складають ефектні за декором «павучкові» пояси «окрійки» (шириною 10—12 см). Типовим для них є те, що основні поперечні смуги «павучкового» орнаменту ткали технікою перебору «під дошку», а нейтральне тло — «чиноватим» переплетенням «у вічка», рідше — «в сосонку», чи «смерічку» (іл. 10).

Іл. 9. Пояси із сітчастими композиціями: а. пояс. 1920-ті рр. с. Мілієво Вижницького р-ну Чернівецької обл. (Гуцульщина, Україна). Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Інв. № 1540; б. пояс. 1930 р. м. Косів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (Гуцульщина, Україна). НМНМГП Інв. № 4043; в. пояс. Кін. XIX — поч. XX ст. Дзукія. НХМ Інв. № Е-1083 [21, іл. IX]

Іл. 10. Пояс. Поч. XX ст. с. Семаківці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. (Покуття, Україна). Музей сільської бібліотеки. Польові матеріали експедиції ІН НАНУ 2016 р.

Серед «павучкових» поперечносмугастих поясів існує значна варіативність поєднання споріднених мотивів «павучків», «кривульок», «очок». Компо-

Іл. 11. Сорохан Іван. Пояс. 1900 р. с. Корнич Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. (Покуття, Україна). НМНМГП Інв. № 6969

Іл. 12. Пояси із різним завершенням кінців: а. пояс. Перша пол. ХХ ст. с. Урмань Бережанського р-ну Тернопільської обл. (Опілля, Україна). ТКМ Інв. № ТКМ КН 44851; б. пояс. 1935 р. с. Чортовець Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. (Покуття, Україна). НМНМГП Інв. № 13454

зиці таких поясів різняться масштабністю і формою мотивів, величиною рапортів (8—12 і більше сантиметрів) домінуванням тих чи інших орнаментальних смуг, виділенням найважливіших із них активнішими за силою звучання кольорами тощо. При формуванні композицій найбільш поширеною є одно-, три-,

п'ятидільна, деколи дводільна, схема симетричного групування основних децю ширших взористих смужок і тоненьких безузорних пасочків.

Додатковим засобом досягнення мистецької виразності у таких поясах є вертикальні тридільні безузорні смужки-«заснівки» чорної, зеленої або оранжевої барв, розташовані біля бічних поздовжніх країв, рідше — по центру (іл. 11).

Аналогів таким виробам у Литві виявлено не було. Припускаємо, що це могло бути пов'язано із застосуванням на литовських теренах перебору по основі зі створенням орнаменту з її натягнутих ниток. Крайки Покуття, Західного Поділля і Бойківщини [26, с. 433] натомість, виконували перебором по пітканню, коли візерунок утворювався горизонтально розташованими нитками. Це давало змогу виконувати кольорово багатші та орнаментально різноманітніші композиції, поєднуючи полотняне, саржеве та перебірне ткацтво. Крім того, у таких виробих часто застосовували «заснівки» по краю виробу, які допомагали об'єднанню горизонтальних композицій із доволі значним за довжиною стрічковим виробом.

Вертикальні багатомотивні композиції мають чимало спільного у виробих обох країн. Це стрічкові композиції, середня найширша частина яких заповнена складним орнаментом, у якому поєднуються різні за абрисами, величиною, інколи кольором, мотиви. Західноукраїнські крайки називали «забирани», «забористі», «зеберані», «заборові», «перебирани». Литовські багатомотивні перебірноткані юости відомі під назвою «кайшітине» [19, с. ХХІ]. Для виробів обох країн типова найбільша різноманітність композиційного укладу вишуканих за конфігурацією архаїчних, геометричних, рідше — стилізовано-рослинних мотивів.

У цій групі українських поясів найчастіше зустрічаються три-, рідше п'яти- чи семидільний уклад симетрично розміщених орнаментальних смуг. Трапляються також і вироби, складний широкий орнамент яких завершувався лише тонкими пружками, а також пояси, кінці яких мали різний орнамент (іл. 12). По середині, на поліхромному тлі, як правило, розташовані складніші, розмаїті за формою великі мотиви, утворені з простих ромбів, квадратиків, трикутників. Ромбоподібні провідні фігури на Гуцульщині мають переважно гладкі, скісні зубчасті і найчастіше — гачкоподібні, закручені до середини контури

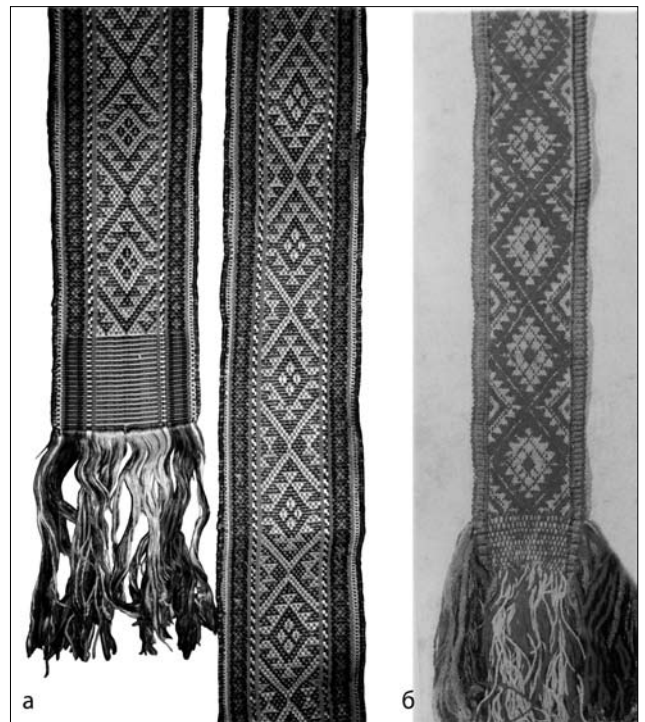
[17, с. 263]. У багатодільному укладі зазвичай найширша орнаментально найбагатша смуга була розміщена по центру, обабіч якої — вузьчі із дрібнішими мотивами, обрамлені тонкими пружками.

Центральна, традиційно найширша площина заповнена зазвичай більшими й складнішими за абрисами геометричними фігурами. Це переважно видовжені по вертикалі ромби, внутрішні частини яких заповнені невеличкими симетрично укладеними ромбиками, розділеними тоненьким перехрестям «розквітлого хреста». Зовні ромби розмежовані одинарною чи подвійною хрещатою фігурою або симетрично укладеними трикутниками «розклиння», вершини яких спрямовані до середини. Оскільки такий пояс двосторонній, то один і той же орнамент з лицьового боку сприймається як позитив, а з виворітного — як негатив.

Композиції литовських багатомотивних юост зазвичай склалися із трьох частин — широкої середньої та фланкуючих її вузьких візерункових чи безузорних пружків. Зустрічаються також і п'ятидільні з додатковими вузькими стрічками між ними.

У поясах Західної України та Литви часто вживаними були орнаменти на основі ромба із східчастими абрисами (іл. 13). Близькі за мотивами та ритмом їхнього чергування, вироби значно різняться шириною візерункових смуг: у литовських бічні пружки вузьчі і менш декоративно виразні. Вони лише підкреслювали і замикали центральну стрічкову композицію. Проте, найбільше різняться кольорові вирішення виробів. У литовських контраст між узором і тлом суттєвіший, завдяки якому абрис мотивів краще прочитуються. Для українських притаманне своєрідне орнаментальне «мерехтіння», якого досягали, використовуючи в одному орнаментальному мотиві декілька схожих за відтінком кольорів.

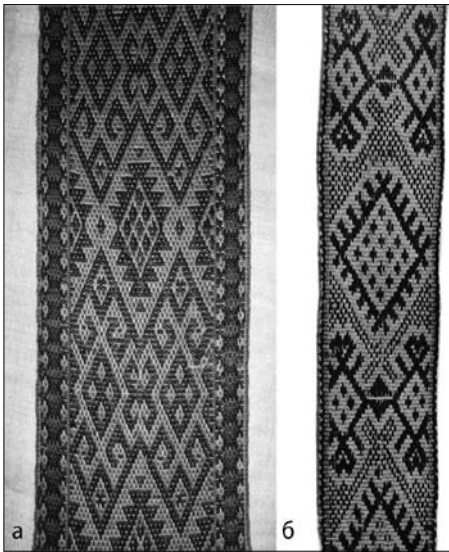
В західноукраїнських крайках крупніші ромби з гачкоподібними відростками інколи вписували ще в більші ромби завершені скісним зубчастим силуетом. Внутрішня частина одного чи двох таких, укладених поруч ромбів, (які ритмічно повторюються вздовж пояса) розділена зазвичай скісним перехрестям, внаслідок чого утворено чотири невеликих ромбики. Проміжки тла між домінантними фігурами ромбів заповнені найчастіше дрібнішими ромбами чи півромбами. Їхні зовнішні сторони завершені здебільшого скісними зубчастими виступа-

Іл. 13. Пояси із східчастими абрисами мотивів: а. пояс. 1930-ті рр. м. Косів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (Гуцульщина, Україна). НМНМГП Інв. № 267; б. пояс. Перша пол. XX ст. м. Даугай Алітуського р-ну (Дзукія, Литва). ЛХМ Інв. № LA 852 [19, іл. 42]

ми, утвореними з трикутників, а середина заповнена сіткою ромбиків, шахового укладу. Останні перекликаються зі спорідненими мотивами центральної фігури та доповнюють їх. Бічні краї традиційно завершені тридільними вузькими стрічками, сформованими із споріднених мініатюрних ромбиків. Середня стрічка в основному децю ширша й виразніша за декором. Вона утворена переважно невеличкими поодинокими червоними ромбами концентричної будови або децю крупнішими ромбиками розділеними перехрестям, які монотонно повторюються по вертикалі. Їх підсилюють вузькі стрічки вертикально укладених таких же, але мініатюрних білих мотивів. Вони відділяють центральну взористу площину від бокових, підкреслюють тридільність композиції та формують цілість візуального її сприйняття. Застосування тонального контрасту теж є вагомим засобом досягнення завершеності художнього вирішення попружок.

У деяких поясах бічні три-, п'ятидільні, симетрично розташовані стрічки сформовані децю складнішими за формою і схемами розташування мотивами, спорідненими з декором центральної смуги. За-

Іл. 14. Пояси із «здвоєними» орнаментами: а. пояс. Початок ХХ ст. с. Красноілля Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. (Гуцульщина, Україна). Музей народної архітектури і побуту ім. К. Шептицького. Інв. № АП-1143; б. пояс. Національний художній музей ім. М. Чюрльоніса [19, іл. 159]

Іл. 15. Копії литовських традиційних поясів із S-подібними та свастичними мотивами. Майстерня «Rūta Žalioji», м. Каунас, Литва. 2022 р.

мість мініатюрних ромбиків зовні вони обрамлені ще зигзагоподібними «кривульками», вертикально укладеними трикутниками тощо.

Для литовських багатомотивних юост також притаманні бічні викінчення із дрібних ромбиків [19, іл. 80], трикутників [19, іл. 42], ромбиків, перемежованих косими хрестами [19, іл. 77] тощо. Від українських їх вирізняє більша графічна чіткість дрібних елементів одного кольору на світлому тлі. Трапляються й вироби, у яких вузькі орнаментальні смуги не відділені від широких тонкими пружками [19, іл. 45], або ж центральна частина яких складається із трьох рівношироких узорних стрічок, середня з яких виділена кольором [19, іл. 99]. У створених за таким принципом композиціях провідна смуга із більшими мотивами, підкреслена ритмом дрібніших обабіч отримувала додатковий об'єм, певну рельєфність.

У західноукраїнських крайках домінував симетричний уклад мотивів відносно вертикальної лінії симетрії. Поширеними були також здвоєні орнаменти: рівновеликі за шириною візерункові стрічки розташовували поряд без розмежування таким чином, щоб їхні половинчасті мотиви сходилися з утворенням повного (іл. 14). У Литві такі композиції зустрічаються рідко [19, іл. 66], а їхнє орнаментальне наповнення менш складне, ніж в західноукраїнських виробах.

Як і в попередніх випадках, у литовських юостах із багатомотивними композиціями застосовували асиметричний уклад S-подібних чи свастичних мотивів відносно центру (іл. 15). Притаманну їм динаміку урівноважували статичними ромбами чи різноманітними хрещатими фігурами.

Найбільшим різноманіттям орнаментальних мотивів з-посеред опрацьованих були «стоузорні» пояси, особливо поширені у Клайпедському районі Литви [1,9 с. ХХІ]. Як впливає із назви, у таких виробах не повторювали один чи чергували декілька мотивів, а послідовно розміщували елементи, кожен з яких відрізнявся від попереднього (іл. 16). На цих же теренах у вжитку були юости із текстами пісень [19, с. ХVІІ]. Сьогодні у Литві поширена традиція дарувати пояси із написами на дні народження, ювілеї, визначні події [27].

Пояси здавна були невід'ємною складовою комплексу західноукраїнського та литовського одягу. В Україні вважалося неприпустимим йти до церкви,

в гості чи на якесь родинне свято невідперезаним. Зайти до сусіда на подвір'я по якісь нагальній справі без поясу можна було, а от до хати — вже ні [12, с. 208].

У вбранні обох народів пояси застосовувалися дуже широко. Їх пришивали до спідниць та запасок, використовували для головних уборів (у Західній Україні на території Опілля на них кріпили розлогі віялоподібні вінки, у Литві використовували як стрічки). Крім того, вузькі юсти литовці використовували для підв'язування взуття, кріплення кошків та посуду тощо. Збереглися відомості про те, що гриву бойового коня також вбирали юстами [19, с. XVII]. В Аукштайтії та Жемайтії пояси також застосовували поряд із кінською збруєю і на щодень [22, с. 124]. На Гуцульщині поясами декорували і сумки — тайстри, бесаги, дзьобеньки.

Тканим вовняним поясам надавали також магічне значення, вірячи в їх апотропейну силу. Згідно стародавніх вірувань, пояси виступали своєрідними оберегами. Вважалося, що пояс збільшував чоловічу мужність та силу, а жінок оберігав від нечистої сили, чарів, злого ока. Віра в цю захисну функцію утримувалася в Карпатах до середини XX століття [17, с. 275].

Ще на початку XX ст. на Українському Поліссі було поширене народне вірування, за яким червоний пояс мав оберігати молодого від поганого ока, хворіб, чужих жінок, водночас наділяючи його чоловічою силою [18, с. 243]. В описі весільного обряду другої половини XIX ст. із с. Кудинівці Золочівського р-ну Львівської обл. згадують, що обов'язковим атрибутом весільного вбрання молодої і молодого був широкий червоний вовняний пояс [28, с. 255—256]. Оберегову функцію поясу пояснюють його здатність «брати в коло», «відокремлювати» від зовнішнього світу, замикати у захисному просторі. У цьому символіка поясу близька до вінка [22, с. 124].

Винятково важливим було значення поясів у литовських весільних обрядах. Вже під час сватання поясом обв'язували горщики, які ставили на стіл перед сватами. Ці юсти вважали передвісниками майбутніх весільних подарунків. На знак згоди наречена приколювала пояс нареченому на одяг, а також декілька гарних довгих узорнотканих поясів вона обв'язувала через плече старості. Крім того, цей чоловік мав при собі палицю, яку прикрашали

Іл. 16.а. Пояс «стоужорний». Середина XIX ст., с. Калнуяй Расейнянського р-ну (Жемайтія, Литва) [22, с. 64]; б, в. Туменас В. Схеми орнаментів «стоужорних» поясів [22, с. 63]

вузькими поясами. Він ходив по селу, запрошуючи сусідів на весілля, а дівчата прив'язували до його палиці все нові і нові пояси [20, с. 23—24]. В Україні ж наречена на знак згоди пов'язувала сватам приготовані заздалегідь рушники [13, с. 68]. На Волині та Опіллі на заручинах молодого з його родиною не пускали до хати, старости виголошували ритуальні промови на подвір'ї, після чого їх пов'язували рушниками [13, с. 72]. На південній Волині зберігся звичай суголосний литовській традиції, коли сватів і свах через плече пов'язували червоними або синіми поясами [13, с. 90]. При обміні подарунками, на Західній Україні частіше використовували хустки, рідше полотно та рушники. Наречена обдаровувала дівчат, присутніх на заручинах, також рушниками [13, с. 73]. Молодий з друзями на весіллі носили канчуки або палиці, які на Бойківщині називали «дружбівками», на Гуцульщині — топірці, оздоблені китицями з кольорової вовни — «волічками» або кольоровою хусткою — «хустя».

Наприкінці XIX ст., а подекуди і тепер, побутує звичай «благословення молодих»: перед вирядженням молодих до церкви для вінчання староста садив усю рідню на довгу лавку, покривав їм коліна сувою полотна або довгим рушником, клав кожному на коліна хліб та просив благословення (Бойківщина, буковинська частина Гуцульщини) [29, с. 1100]. До

Іл. 17. Килимок для костелу із поясів. Перша пол. XX ст. Мала Литва. Литовський національний музей (м. Вільнюс), ЕМО 4494

давніх традицій належить також звичай водити молоду за рушник по селу [13, с. 86].

На Закарпатті та Опілля до 30-х рр. XX ст. побутував обряд із використанням тканой крайки перед вінчанням. Мати або родичка молодої, стоячи на столі навпроти молодят, закидала їм на шию скручену тканину або червоний пояс і тягнула до себе. Молодята піднімалися на стіл і тричі крутилися на ньому разом з матір'ю. Потім знову сідали на місце. Обряд завершувався традиційним перед шлюбом благословенням батьків [13, с. 100].

У святковому вбранні наречених пояс, окрім того, що був необхідним атрибутом, надавав ансамблю одягу ошатності та довершеності. Крім перев'язування стану тканими виробами, у Литві до середини XX ст. подекуди зберігся звичай пов'язувати молодих юостами через плече. Дослідники трактують цей звичай, як намагання наблизитися до вищого світу. Пояс у цьому звичаї сприймався як посередник між людським та божественним [22, с. 129].

У Литві наречені ставали перед вітварем на килимок, зшитий із багатьох поясів [20, с. 24] (іл. 17). В Україні молоді на заручинах з тою ж метою використовували рушник, кланяючись батькам та очікую-

чи їхнього благословення [13, с. 73]. На Закарпатті зафіксовано звичай, коли з цією ж метою використовували запаску майбутньої свекрухи [13, с. 75]. На рушник ставали молоді у церкві під час вінчання, ним же пов'язували їм руки на знак єдності [13, с. 76]. Молода завжди намагалася стати першою на церковний поріг чи на рушник, що стелиться перед престолом, аби «верховодити чоловіком». Коли молода, обходячи престол, не тягнула ногою рушник, на неї ображались всі дівчата, бо вважалося, що без такої дії нареченої у селі дівчата перестануть виходити заміж [13, с. 102].

Під час святкування весілля у Литві усі його учасники отримували в подарунок пояси. Найкрасивіші дарували сватам та матері чоловіка. Навіть маленьким дітям давали вузькі юости, які називали «п'ікіліуке» [20, с. 24]. Коли весілля приїжджало до садиби нареченого, молода, прохаючи відчинити їй браму, пов'язувала на неї пояс. Цей виріб отримували в подарунок й ті, хто несли скриню нареченої. Під час самого весілля поясами накривали коровай, калачі та хліб. Юосту отримував той, хто першим запросить наречену до танцю. Дружки обдаровували дружб спеціально виготовленими для цієї нагоди поясами [20, с. 25]. В Західній Україні молода зазвичай обдаровувала гостей не поясами, а рушниками [13, с. 78]. Зазначають також, що традиційним для Литви було перев'язування обрядових подарунків юостами на хрестини та похорони, захищаючи таким чином предмет від «нечистої сили» [22, с. 125]. Із метою заступництва та гарантії доброго урожаю наречена інколи перев'язували фруктові дерева стрічками [22, с. 126].

Під час важких пологів породіллі намагалися розв'язати усі вузли, в тому числі і пояс [14, с. 24]. Згідно іншого джерела, жінка знімала спідницю і крайку перед пологами [30, с. 33].

Пояс використовували перед, під час та після обряду хрещення. Перед хрещення дитину пеленали, а поверх пелюшки зав'язували червоною крайкою, оберегове значення [15, с. 121, 22, с. 125] якої було значно суттєвішим, аніж практичне. Крім того, припускаємо, пояс мав і декоративне звучання, слугуючи яскравим акцентом на білому тлі пелюшок. Таким чином, увага була сконцентрована на головній дійовій особі обряду. На Покутті хресні батьки підперезувалися воловодом, щоб у сім'ї водилася худоба [30, с. 62]. Тка-

ні крайки використовували і під час виводин (коли жінка вперше йшла до церкви після пологів). Дитину поверх пелюшок перев'язували поясочком або стрічкою. Після повернення додому пояс чи стрічку знімали і берегли до вінчання, тоді їх пов'язували так, щоб не було помітно. Це була «запорука» щасливого подружнього життя [30, с. 70]. Вченими зафіксований також звичай, пов'язаний із дітьми, народженими поза шлюбом. Щоб в людини водилися гроші, слід було попроситися в куми до жінки, яка народила байстрюка. У тому випадку, коли вона прийняла пропозицію, гроші потрібно було замотати у пояс, ним підперезатися і йти на хрестини [30, с. 60].

Широкими тканими поясами [19, с. XVII] кожного дня спеленували дітей й у Литві «щоб ніжки були рівні» [22, с. 124], а вузькі прив'язували до коліски як оберіг [19, с. XVII]. На українському Подкутті з аналогічною метою підвішували до жердини над коліскою біле простирадло [30, с. 47]. Згадують також, що над коліскою для забавляння дитини чіпали щось червоненьке (крайку, стрічку), щоб дитина тягнулася до неї ручками [30, с. 76].

Червоним стрічкам-поясам у Литві надавали цілющої сили. Ними перев'язували груди дитини для захисту від лихого ока. Коли ж дитина хворіла, вузлики червоною ниткою в'язали на пуповині, щоб швидше одужала, краще спала [22, с. 125]. В Україні подекуди був звичай перев'язувати дитину пасмом конопляних чи лляних волокон, щоб була плідна [30, с. 67]. У Східній Литві і зараз вірять, що пов'язана на руку певним чином сплетена червона стрічка має цілющу силу. Юости також використовували як оберіг для худоби, пов'язуючи на шию телятам, лошатам, рідше — на гриву лошати [22, с. 125]. Проте, у литовському весільному обряді кінські гриви могли прикрашати як поясами так і рушниками [22, с. 126].

В обох країнах пояси застосовувалися і в поховальній обрядовості [19, с. XVII; 17, с. 278]. У Литві (Сувалкія й Мала Литва) труну опускали в яму на поясах, проте частіше в Сувалкії труну несли на поясах чи рушниках, або ж обв'язували її ними «щоб вона не розкрилася» [22, с. 124]. У Дзукії був відомий звичай виготовлення спеціального поясу для небіжчика [22, с. 124]. Тим, хто копав яму для труни, дарували рушники, перев'язані юостами. Ними ж кріпили подарунок для померлого на хресті: чоловікові — рукавиці, жінці — хустку [22, с. 124].

Сьогодні на теренах Західної України ткані пояси використовуються як компонент традиційного святкового, зокрема весільного одягу, особливо при проведених обрядових ритуалів. Натомість, у Литві пояс активно використовується не лише в одязі та обрядах, набула значного поширення традиція дарувати пояси на дні народження та ювілеї. Пояси подають учасникам весільного святкування, а також при закінченні школи та вступі у вищі учбові заклади — як побажання успіху.

Висновки. Таким чином, пояс як елемент костюма семантично значимий на різних рівнях буття: на соціальному — визначає статус у суспільстві та вік людини, на релігійно-міфологічному — несе охоронну символіку та окреслює місце людини у структурі буття, на утилітарно-побутовому — збирає одяг, на естетичному — прикрашає вбрання людини.

Отримані у ході виконання вченими Інституту народознавства НАН України та Каунаського технологічного університету міжнародного міждисциплінарного українсько-литовського науково-дослідного проекту результати розширили рамки традиційного наукового дискурсу. Вивчення західноукраїнських та литовських поясів показало багатоманіття композиційних схем, варіативність геометричних мотивів орнаменту, розмаїття їхнього застосування в традиційному одязі та обрядах. Порівняння виробів обох країн допомогло вияскривити найхарактерніші особливості. Так, у литовських поясів переважали темні орнаменти на світлому тлі, тоді як у західноукраїнських зразках не можемо однозначно виділити домінують кольорових зіставлень між оздобою і тлом. Для останніх притаманні розмірені статичні композиції, тоді як у Литві, завдяки застосуванню S-подібних та свастичних мотивів, зустрічаються і динамічні.

У західноукраїнських звичаях та обрядах пояс не зберіг такого широкого використання, як у литовських, проте апотропейна функція, притаманна виробу, залишилася незмінною в обох країнах.

Виявлені спільні та відмінні риси технологічних (сировина та її обробка, знаряддя, техніки і прийоми виготовлення), художніх (структура, фактура, орнамент, композиція, колорит) та функціональних (одягові комплекси, обрядово-звичаєві дії) параметрів узорнотканих поясів стануть підґрунтям для їх впровадження у сучасну творчу практику митців Західної України і Литви, стимулюватимуть збережен-

ня та інтерпретацію етнокультурної спадщини українців і литовців.

1. Сидорович С.Й. *Художня тканина західних областей УРСР*. Київ: Наукова думка, 1979. 152 с.
2. Никорак О.І. *Українська народна тканина XIX—XX ст. Типологія, локалізація, художні особливості. Частина I. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України)*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2004. 584 с.
3. Гургула І. *Народне мистецтво західних областей України*. Київ: Мистецтво, 1966. 78 с.
4. Матейко К. *Український народний одяг*. Київ: Наукова думка, 1977. 224 с.
5. Білан М.С., Стельмащук Г.Г. *Український стрій*. Львів: Фенікс, 2000. 326 с.
6. Захарчук-Чугай Р.В. Народне декоративне мистецтво. *Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження*. Ред. С. Павлюк, М. Глушко. Вип. 2. Овруччина. Львів: НАН України. Інститут народознавства, 1995. С. 302—304.
7. Кара-Васильєва Т. Ремесла і народне мистецтво. *Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження*. В.К. Борисенко та ін. Київ: Родовід, 1997. С. 223—248.
8. Українець А. *Традиційний одяг Рівненщини*. Книга 1. Рівне: У фарватері істини, 2019. 208 с.
9. Павлуцький Г. *Історія українського орнаменту*. Київ: Українська Академія наук, 1927. 27 с.
10. Станкевич М. Візерунок чи орнамент? (термінологічний, онтологічний погляд і не тільки). *Автентичність мистецтва*. Львів, 2004. С. 155—170.
11. Селівачов М. *Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія)*. Київ: Ант, 2005. 340 с.
12. Познанский Б. Одежда Малороссовъ. *Труды двенадцатаго археологического съезда въ Харьковъ*, 1902. Томъ III. Москва: Типографія О-ва распостр. пол. книгъ, аренд. В.И. Вороновымъ, 1905. С. 178—210.
13. Здоровега Н.І. *Нариси весільної обрядовості на Україні*. Київ: Наукова думка, 1974. 160 с.
14. Борисенко В. *Сімейна обрядовість українців ХХ — початку ХХІ століття*. Київ: Видавництво ІМФЕ, 2016. 256 с.
15. Гвоздевич С. Родильна обрядовість українців. *Народознавчі зошити*, 1997. № 2. С. 111—122.
16. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX — початок XX ст.). Київ: Видавництво ІМФЕ, 1997. 192 с.
17. Никорак О. Своєрідність декору гуцульських домотканих поясів кінця XIX — середини XX ст. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції на пошану професора Петра Сіреджука з нагоди 70-ліття*. Краків; Івано-Франківськ; Космач: Werchy, 2019. С. 252—279.
18. Пархоменко Т. Особливості виготовлення сітчастих поясів. Пояс у народних віруваннях і звичаях. *Наукові записки*. Випуск IV. Рівне: Видавель Олег Зень, 2008. С. 239—245.
19. *Lietuvių liaudies menas juostos*. Sudarė ir parengė A. Mikėnaitė, J. Balčikonis. Vilnius: Vaga, 1969. 196 s.
20. Tamošaitienė A., Tamošaitis A. *Lithuanian Sashes*. Toronto: Lithuanian Folk Art Institute, 1988. 317 p.
21. Jucienė M.T. *Pintinės juostos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2010. 96 s.
22. Tumėnas V. *Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika*. Vilnius: Diemedis, 2002. 278 s.
23. Jurkuvienė T. *Lietuvių liaudies juostos*. Vilnius: Gervelė, 2001. 218 s.
24. Причепій Є., Причепій Т. *Вишивка Східного Поділля*. Київ: Родовід, 2007. 344 с.
25. Ткани пояси. Перша пол. ХХ ст. м. Збараж Тернопільської обл. *Тернопільський краєзнавчий музей*. Інв. № ТКМ КН 15980, 15981.
26. Никорак О. Ткацтво. *Етнографічні групи українців Карпат. Бойки*. За наук. ред. і уклад. С. Павлюка. Харків: Фоліо, 2020. С. 429—441.
27. Jubiliejinės proginės juostos su standartiniu užrašu. Internetinė parduotuvė «Rūta Žalioji». URL: <https://www.rutazalioji.lt/produktas/jubiliejine-progine-juosta> (Дата звернення 29.09.2022).
28. Malinowska W. Obrzedy weselne ludu ruskiego we wsi Kudynowcach, powiecie Zloczowskim. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*. Tom VII. Kraków, 1883. S. 244—264.
29. Герус Л. Хліб і тканина в обрядовості українців: функції та змістове навантаження. *Народознавчі зошити*, 2018. № 5 (143). С. 1096—1105.
30. Грушевський М. *Дитина у звичаях і віруваннях українського народу*. Київ: Либідь, 2011. 256 с.

REFERENCES

- Sidorovych, S. (1979). *Art Fabrics of UkrSSR Western Regions*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Nykorak, O. (2004). *The Ukrainian Traditional Folk Cloths of XIX and XX cc. Interior Cloths (Based on Materials from Ukrainian Western Regions) (Part I)*. Lviv: Ethnology Institute of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Hurhula, I. (1966). *Folk Art of Ukrainian Western Region*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Mateiko, K. (1977). *Ukrainian Folk Clothing*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Bilan, M.S., & Stalmashchuk, H.H. (2000). *Ukrainian Costume*. Lviv: Phenix [in Ukrainian].
- Zakharchuk-Chuhai, R., Pavliuk, S., & Hlushko, M. (Eds.). (1995). Folk Decorative Art. In *Ukrainian Polissia. Historical and Ethnographic Research. Ovruchchyna* (Issue 2, pp. 302—304). Lviv: NAS of Ukraine; Ethnology Institute [in Ukrainian].
- Kara-Vasylieva, T., & Borysenko, V. (1997). In Borysenko, V. *Kholmshchyna and Pidliashshia: Historical and Ethnographic Research* (Pp. 223—248). Kyiv: Rodovid [in Ukrainian].

- Ukrainets, A. (2019). *Traditional Clothing of Rivne Region* (Book 1). Rivne: U farvateri istyny [in Ukrainian].
- Павлутський, Г. (1927). *Ukrainian Ornament History*. Kyiv: Ukrainian Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Stankevych, M. (Ed.). (2004). Pattern or Ornament? (Terminological, Ontological View, and More). *Art Authenticity* (Pp. 155—170). Lviv [in Ukrainian].
- Selivachov, M. (2005). *Lexicon of Ukrainian Ornamentation (Iconography, Nomination, Styles, Typology)*. Kyiv: Ant [in Ukrainian].
- Poznanskyi, B. (1905). Little Russians` Clothing. In: *Proceedings of the Twelfth Archaeological Congress in Kharkov, 1902* (Vol. III, pp. 178—210). Moscow: Tipografiya O-va raspostr. pol. knig, arend. V.I. Voronovym [in Russian].
- Zdoroveha, N.I. (1974). *Essays on Wedding Ceremonies in Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Borysenko, V. (2016). *Family Rituals of Ukrainians of the XX and early XXI Centuries*. Kyiv: PH IAFE [in Ukrainian].
- Hvozdevych, S. (1997). Maternity Rituals of the Ukrainians. *The Ethnology Notebooks, 2*, 111—122 [in Ukrainian].
- Boriak, O. (1997). *Weaving in the Rituals and Beliefs of Ukrainians (middle XIX — Early XX Centuries)*. Kyiv: PH IAFE [in Ukrainian].
- Nykorak, O. (2019). The Basic Features of Hutsul Home-Woven Sashes Decoration of the late XIX and middle XX Centuries. In: *Materials Collection of the International Scientific and Practical Conference in Honor of Professor Petro Siredzhuk on the occasion of his 70th Anniversary* (Pp. 252—279). Krakow; Iwano-Frankivsk; Kosmach: Werchy [in Ukrainian].
- Parkhomenko, T. (2008). Basic Methods of Making Braided Sashes. Belt in Folk Beliefs and Customs. *Proceeding of RRMLL* (Issue IV, pp. 239—245). Rivne: Publisher Oleh Zen' [in Ukrainian].
- Mikenaite, A., Balcikonis, J. (Eds.). (1969). *Lithuanian Folk Art Sashes*. Vilnius: Vaga [in Lithuanian].
- Tamosaitiene, A., Tamosaitis, A. (1988). *Lithuanian Sashes*. Toronto: Lithuanian Folk Art Institute.
- Juciene, M.T. (2010). *Braided Sashes*. Vilnius: Petro Ofsetas [in Lithuanian].
- Tumenas, V. (2002). *Ornament of Lithuanian traditional pick-up woven sashes: typology and semantics*. Vilnius: Diemedis [in Lithuanian].
- Jurkuvieni, T. (2001). *Lithuanian Folk Sashes*. Vilnius: Gervele [in Lithuanian].
- Prychepiy, Ye., & Prychepiy, T. (2007). *Embroidery of Eastern Podillia*. Kyiv: Rodovid [in Ukrainian].
- Woven sashes. The first half of the XX century. Zbarazh, Ternopil region. *Ternopil Local History Museum*. Inv. № TKM KH 15980, 15981 [in Ukrainian].
- Nykorak, O., & Pavliuk, S. (Ed.). (2020). Weaving. In: S. Pavliuk. *Ethnographic groups of Carpathian Ukrainians. Boikos* (Pp. 429—441) Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Anniversary commemorative sashes with standard inscription. Online store «Ruta Zalioji». Retrieved from: <https://www.rutazalioji.lt/produktas/jubilejine-progine-juosta> (Last accessed 29.09.2022) [in Lithuanian].
- Malinowska, W. (1883). Wedding Rituals of the Ruthenian People in Kudynivci village, Zolochiv district. *The collection of information on national anthropology, published by the Anthropological Committee of the Academy of Arts and Sciences in Krakow* (Vol. VII, pp. 244—264). Krakow [in Poland].
- Herus, L. (2018). Bread and Cloth in Ukrainian Rituality: Functions and Semantics. *The Ethnology Notebooks, 5 (143)*, 1096—1105 [in Ukrainian].
- Hrushevskyi, M. (2011). *A child in the Customs and Beliefs of the Ukrainians*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].